

Seçme (irade) Hürriyeti ve “Mühürlü Kalpler”

İnsan, varlığın bir kutbunda taşlarla ve çakıllarla aynı düzeyi paylaşırken, başka bir kutbunda ise bütün varlığı ötede bırakacak bir payeyi üzerinde taşır. Tekemmül etmiş bir halde dünyaya gelmeyen insan, diğer yaratılmışlardan farklı olarak “olma” durumundadır. İrade, sahibinin önüne çeşitli alternatifler serer; meyillerine sınır konulmayan insanda çift yönlü kuvvetler devamlı çarpışma halindedir. Bir yanda bitmez tükenmez arzular, benliğinin derinliklerinde kök salmış gurur tahrip edici bir potansiyel taşır, diğer yanda vicdanın emrindeki kuvvetler ve latifeler teyakkuz halinde ruhun, daha doğrusu salim fitratın adeta bekçiliğini yapar. Nur-zulmet, hayır-şer ferdi sahada olduğu gibi iki büyük akım halinde kıyamete kadar sürüp, gidecektir. Hile ve aldatmalarıyla tilki-insanlar, şahsi menfaatleri uğruna her renge bürünen bukalemun insanlar, yaşam heyecanlarını zehirlenmekten alan yılan-insanlarla, uçsuz bucaksız denizlerdeki bir balina ile küçük bir tepenin üzerinde çok kısa bir süreliğine açıp solan bir kar çiçeği arasındaki vahdeti gören, hayret duyguları daima canlı, bir karıncayı bile ezmeme ihtiyatıyla adeta yere basmaktan korka korka adım atan melek-insanlar aynı dünyayı, hatta aynı fiziki ve sosyal mekanı paylaşırlar. Birinciler çoğunlukla maddi ve siyasi alanda kalabalıkları (“kalabalık” kavramı “galebe-lik” ten bozmadır, söylemeye ne hacet) peşlerinde sürükleyerek ya da onlara bazı imkanlar sağlayarak “hüküm” ederler, teşkilatlıdır. İkinci gruptakiler sadece hakkın kuvvetine dayanırlar. Şükür ki, iyilikle-kötülüğün mücadelesi biteviye sürüp gitmeyecektir; akıbet iyiler ve iyiliğin olacaktır ama bu dünyada sureta kötülün daha galip olduğu kabul edilebilir.

Kötülük sürekli olarak hayatın, vücudun, nurun yolunu kesip onu boğamaz; ne ki, hazır lezzetlere karşı her zaman aynı mukavemet gösterilemediği için de iyilik nihai hükmünü icra edemez. Bunda şaşılacak ve esef edilecek bir şey yoktur. İlahi mukadderat insanı çift yönlü duygularla dünyaya göndermiş, onun eline kaba, istila edici meyilleri, doğru mecrasına yöneltecek cihazat vermiştir. Kur’ani tabirle, her akıl ve irade sahibi istitaat (güç yetirebilme) sahibidir. İlahi kitaplarda haber verilmeseydi dahi “vicdan azabı” bile tek başına insanların güçleri ve kapasiteleri üstünde bir yükün altında bulunmadığının bir delilidir. “Vicdan azabı duyuyorum” dediğimiz zaman, “irademizi hakkıyla ve yeterli kullanmadığımızı” da söylemiş oluruz aslında. İktidar ve kuvvetin dışında gelişen hadiseler karşısında ise insanda, çoğunlukla vicdan azabı değil, acıma, şefkat vb. duygular uyanır.

Burada, “irade-sorumluluk” konusunda başka dinlerin farklı mülahazalarından söz ederek uçsuz bucaksız bir yöne sapmadan, ilgimizi, İslam’ın “irade-sorumluluk-mükafat-ceza” konusunda sık sık tartışma konusu yapılan bir meselesine yöneltmek daha faydalı olacaktır. Kur’an’a göre insan yaptıklarından sorumludur; çünkü insan seçme özgürlüğüne sahiptir. Dahası, imtihan insanın son nefesine kadar devam etmektedir; ancak bazı ayetleri düz bir mantıkla ve sadece mealinin sunduğu anlama imkanı ile ele alanlar çoğunlukla yanlış sonuçlara ulaşmakta ve hatta temel akaidi noktalarda sapma göstermektedirler. “Allah onların kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir” ayetini -güya- esas alarak Allah’ın ezeli mukadderatının insan iradesini sıfırladığı, dolayısıyla insanın kaderine razı olmaktan başka çaresi bulunmadığı sonucuna ulaşanlar olduğu gibi, hatta daha fazla olarak, bu ayetin açıkça insan iradesiyle tezat teşkil ettiği

zehabına kapılanlar vardır. Halbuki, sığ bakış açısından kendisini kurtaran nice mütefekkirin çelişik(miş gibi görünen) ifadelerinde muhataplarının bütün benliğini saran pek çok zenginlik örneği vardır. Ekseriya, büyük gerçeklerin, tezat görünen ifadeler arkasında gizlenmiş olduğundan söz ediyorduk. “Gün geldi ağladığım günlere de ağladım.” (Hz. Ebubekir), “Öl ki, yaşayasın, kendini unut ki, hatırlanasın.” (Mevlana), “Bildiğim bir şey varsa, o da hiçbir şey bilmediğimdir.” (Sokrates), “Yarım, bütünden çoktur” (Hesoidos) sözlerinde, ne gizemli söz söyleme arzusu ne de bir kafa karışıklığı söz konusudur. Bu büyük insanlar, sözleriyle, insan tabiatının karışık, kararsız, sebatsız yapısını deşifre etmektedirler, o kadar.

Şimdi asıl meseleye dönecek olursak, şunları söyleyebiliriz. Kur’an, Allah’ın Kelamıdır. İlahi kitapta, Allah’ın kullarına zulmetmeyeceği ayeti ve bunun yanında onun tövbeleri kabul eden, bağışlayıcı ve merhamet sahibi olduğuna dair onlarca ayet varken, bazı insanların “kalplerinin, kulaklarının, gözlerinin mühürlenmesi”ni, irade hürriyetiyle, “imtihan sırrıyla” nasıl açıklamak gerekir? Düz mantık hatırlansın: Allah, bazılarının kalplerini, kulaklarını mühürlemekte ise; onlar niçin ve nasıl sorumlu olabilirler?

İkinci Lem’a’da, sadece bir hüküm cümlesi olarak bırakılmayan “her bir günah içinde küfre gidecek bir yol var” cümlesini açan müteakip ifadeler, Kur’an’da benzer ayetlerin anlaşılmasını kolaylaştıracak manidar bir izah getirmektedir. Burada insan; psikolojik varlığının hatta benliğinin kendi kendini avutucu, oyalayıcı zaafıyla, bir yerden sonra küstahlığı ve ayak direktmeye yönelen tepkileriyle kavranmaktadır. İnsan önce etkilenmekte, ancak belli bir süreçler sonunda hakkın ve hakikatin yabanisi kesilebilmektedir.

Denebilir ki, asıl tahribi günahın kendisi değil, onu süreklileştiren ve akla uygun hale getirmeye zorlayan psikolojik zorlamalar ortaya çıkarmaktadır. Elbette ki insan, günah işleyerek en başta yanlış bir yola girmektedir. Hatta her bir günahın işlenmesi, ruhun benlik tarafından yenilgiye uğratılmasından başka bir şey değildir. Ebedi ruhun aydınlığına düşen karanlıktır her günah. Zira insan, günahla kendisindeki sonsuza karşı, sonlunun (faninin) tarafını tutar. Bu noktada, önemli olan vicdanın sesine uyarak bu yoldan geri dönmek ve tutkularımızın esaretinden kurtulmaktır. İlk yalan, ilk şüphe, ilk haram örseleyici olsa da hiçbir zaman yıkıcı değildir. Yalan bir sözü, doğru sözden daha büyük bir cesaretle söyleme kertesinden sonra insan, kendisinin bile artık göremeyeceği tehlikelerin, uçurumların kıyısına gelmiştir. Süreç bir noktadan sonra nerdeyse, suyun yukarıdan aşağıya akması gibi zahmetsiz bir şekilde kendisini tamamlayacaktır: “Mesela utandıracak bir günahı, gizli, başkasının ıttılından [haberdar olma] çok hicab ettiği [utandığı] zaman, melaike ve ruhaniyatın [ruhani varlıkların] vücudu ona çok ağır geliyor. Küçük bir emare ile onları inkar etmek arzu ediyor. Hem mesela, cehennem azabını intac eden [netice veren] büyük bir günahı işleyen adam, cehennemin tehdidatını işittikçe istiğfar ile ona karşı siper almazsa, bütün ruhuyla cehennemin ademini [yokluğunu] arzu ettiğinden, küçük bir emare ve şüphe, cehennemin inkarına cesaret veriyor. ... Sultan-ı ezel ve ebedin mükerrem [sürekli tekrarlanan] emirlerine karşı farzında yaptığı bir tembellik, büyük bir sıkıntı veriyor. Ve o sıkıntıdan arzu ediyor ve manen diyor ki: ‘Keşke o vazife-i ubudiyet [kulluk görevi] bulunmasa idi’ ve bu arzudan, bir manevi adavet-i ilahiyeyi [Allah düşmanlığını] işmam eden [hatırlatan] bir inkar arzusu uyanır. Bir şüphe, vücud-i İlahiyeye [Allah’ın varlığına] dair kalbe gelse, kat’i [kesin] bir delil gibi ona yapışmaya meyleder; büyük bir helaket kapısı ona açılır. O bedbaht bilmiyor ki, inkar vasıtasıyla gayet cüz’i bir sıkıntı vazife-i ubudiyetten [kulluk vazifesinden] gelmeye mukabil, inkarda milyonlarla o sıkıntıdan daha müthiş manevi sıkıntılara kendini hedef eder. Sineğin ısırmasından kaçıp, yılanın ısırmasını kabul eder. Ve keza bu üç misale kıyas edilsin ki, ‘bel rane ale kulubihim’ [İşledikleri günah birike birike kalplerini pas tutturmuştur] (Mutaffifin Suresi, 14)] sırrı anlaşılın.”

Şu halde, günahta ısrarlı olan kimselerin ellerinde bir noktadan sonra iyiyi seçme özgürlüğü yoktur. Çünkü bu insanlar kişilik yapıları yüzünden iyie göre davranma kabiliyetlerini kaybetmişlerdir. Onların kalpleri, kulakları ve gözleri mühürlenmiştir. Araf Süresi, 179. ayet insana bu hakikati ikaz etmektedir. Ayette köreldiği, gabileştiği belirtilen insan duyguları sırasıyla “hissetmek”, “duymak”, “görmek”tir. Burada, şöyle bir manayı anlamamıza da bir mani yoktur. Harici dünyadan gözün gördüğü, kulağın duyduğu şeyler dahili (iç dünyanın) merkezin konumundaki kalbe yığılır. Birinci etki dışarıdan içeriye doğrudur, ancak haram ve günahla ifsad olan kalp, gerçeği duymaya ve görmeye mani olur. Artık içeriden dışarıya doğru kesin bir etkileme safhasına geçilmiştir. İki bin beş yüz sene öncesine ait beşeri bir destanda bu hakikat işlenmektedir. Meşhur Hint destanı Ramayana’da insan eylemlerinin insan ruhuna etkisi şöyle anlatılmaktadır: “Kötülük etmek onun en belli başlı huyu idi. O kadar ki, bir iyilik etmek istese, onu yapmak için kendisinde bir takat

bulamıyordu. Vel hasil bu Ravana kötülükten başka bir şey yapmayan ve yapamayan bir kimse olmuş ve kötülük onun bütün varlığına hakim kesilmişti.” (Valmiki, Ramayana, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1975, Nakışlar Yayınevi, s. 51, 71, 72.)

Yapılan iş ve davranışların insan davranışına ve Ruhuna etkisi pek çok İslami eserde işlenmiştir. Bu konuda ilginç görüşleri olan Şah Veliyullah Dehlevi, bazı hadisler nakletmektedir: “İnsani nefis, başlangıçta gayet temiz ve saf bir ‘heyula’ şeklindedir. Yani, her hangi bir renk altına girmemiş, bir şekil almamış, herhangi bir tesire maruz kalmamış demektir. İnsanın ruhu işinin (amelinin) tesiri altındadır; onun rengine ve kılık kıyafetine bürünür. Kasten yapılan işler insanın alışkanlıklarında derin izler bırakır. İnsan-i Ruhun (nefs-i natika) başlangıç ve kaynağı da burasıdır” dedikten sonra, Dehlevi şu hadisi nakletmektedir: “Kötülüklerin hatıraları, düşünceleri birbiri üzerine katlanmış hasırlar gibi insan kalbine yığılmıştır. Bunlardan gelen tesiri kişi kabul ederse, gönülde kara bir nokta belirir; aksi takdirde beyaz bir nokta. Şayet siyah bir nokta ise, gittikçe genişler ve büyür, bir değirmen taşı misali merkezden kenara doğru ilerler. Öyle olur ki, kişi kendi kötü arzusundan başka bir şey düşünemez olur. Beyaz noktaya gelince, gönüldeki bu beyaz nokta büyür, gelişir ve tamamen gönül kaplar. Mermer gibi parlak bir manzara alır gönül. O zaman, istikbalde de böyle bir gönle hiçbir fenalık yol bulamaz.”

Demek oluyor ki, sadece kötülük ile değil, iyilikle de insan kalbi mühürlenebilmektedir. Tercihlerimizin toplamı, son tercihimizi etkilemekte hatta bir noktadan sonra neredeyse tamamıyla belirlemektedir. Bu meyanda, söz konusu ayetten insanların kalpleri mühürlendiği için baştan iyilik yapma kabiliyetlerinin yok edildiğini değil, insanların ısrarlı bir şekilde yanlış tercih ederek iyilik yapma melekelerinin kaybolduğunu anlamak gerekir. Kur’an’da, “günaha yaklaşmayın” ayetinde, “işlemeyin” yerine “yaklaşmayın” fiilindeki ikaz dikkat çekicidir. Hazır lezzetlere, nefsi isteklere meyyal insan, günaha yaklaştıktan sonra belli noktadan sonra irade neredeyse selb olur, ihtiyar (seçim kabiliyeti) elden gider. O halde, iyiliklere yakın dura dura; kötülüklerden uzak dura dura bir irade geliştirmek durumundadır insan. Değilse, belli bir aşamadan sonra, gerçekten insan iyiyi tercih etmeye güç yetiremez. Sabır, cömertlik, merhamet vs. diğer hasletler için de aynı şey geçerlidir. Hayatının büyük bir bölümünü acele ve telaşla geçiren bir insanın, belli yaştan sonra sabırlı ve mütevekkil bir ruh hali taşınması, yıllar yılı ürkek bir hayat geçiren bir insan birden bire övgüye değer bir cesaret, aynı şekilde namlı bir hasis cömertlik sergilemez. Hasılı kelim, kimilerinin duyguları, kalbi iyilik ve faziletlerle, kimilerinininki de kötülüklerle mühürlenmiştir.

Kalp ve diğer hasseler, kötülükle mühürlenmeden önce, insanın önünde hala fırsatlar vardır. Kötülüğün ardından bu izi silmek üzere hemen bir iyilik yapmak gerekir. Pişmanlık duymak ve tövbe etmek her insanın güç yetirebileceği manevi silahlardır. İnsanın hataya meyyal ve günaha yatkın yaratılışını, bunun karşısında dua ve istiğfara ihtiyacını Mevlid yazarı Süleyman Çelebi şu ifadeleriyle gayet güzel ifade etmiştir:

“Her nefeste eyledik yüz bin günah,
Bir günaha etmedik hiçbir gün ah.”

Yazarın “mühürlenme hakikatini” bilip, günahlar dolayısıyla kalbinin mühürlenme korkusunu iliklerine kadar hissettiği anlaşılmaktadır.

“Dediler cehennem de odun bulunmaz / Yolcu yakacağını kendi götürür / Anladım ki cennete de giden / Gülünü, yaprağını kendi götürür” diyen başka birinin de “Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle haşredilirsiniz” hakikatini bildiği anlaşılıyor.